

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького національного університету

Збірник наукових праць

За загальною редакцією Ж. В. Колоїз

Випуск 9

Засновано 2008 року

Кривий Ріг
2013

значення, які, на відміну від омонімів, мають зв'язок із первинним словом. «Якщо полісемія упорядковує терміни всередині терміносистеми біологічних наук, тобто формує її ядро, – зазначає Л. Симоненко, – то лексична омонімія належить до тих процесів, які упорядковують номінативні одиниці біологічної терміносистеми і цим зв'язують її з іншими науковими системами» [8, с. 46]. Основним критерієм розмежування лексичної омонімії та полісемії має бути саме семантичний аналіз лексичних значень слів, за яким устанавлюємо наявність чи відсутність значеннєвого зв'язку між семами цих одиниць.

Література

1. Абаев В. И. О подаче омонимов в словаре / В. И. Абаев // Вопросы языкознания. – 1957. – № 3. – С. 31–43.
2. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии : [Текст] / О. С. Ахманова. – М. : Просвещение, 1957. – 362 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов. та СД) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
4. Муқан Г. М. Багатозначність і омонімія / Г. М. Муқан // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 8. – С. 30–36.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : [Текст] / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
6. Родзевич Н. С. Про будову складних слів у сучасній українській мові / Н. С. Родзевич // Українська мова в школі. – 1952. – № 6. – С. 10–19.
7. Романова О. О. Українська термінологія швацької промисловості: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Олександрівна Романова. – Харків, 2009. – 201 с.
8. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування : [навч. посіб.] / Л. О. Симоненко. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 104 с.
9. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания : [учеб. пособие.] / Ю. С. Степанов. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.
10. Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л. В. Щерба // Избранные труды по языкознанию и фонетике. Т. 1 – Л. : ЛГУ, 1985. – С. 54–91.

УДК 811.161.2'27

Л. А. Білоконенко

«НЕОБРАЗЛИВА» ЛЕКСИКА КОНФЛІКТУ

Білоконенко Л. А. «Необразлива» лексика конфлікту.

Автор аналізує маркери конфлікту, які є стилістично й емоційно нейтральними лексемами, доводячи, що ці мовні елементи, за певних умов, мають здатність порушувати процес спілкування, створюють основу вербального міжособистісного конфлікту. Описано розподіл «необразливої» лексики конфлікту на три тематичні групи залежно від характеру оцінки опонента і ступеня неузгодженості між сторонами.

Ключові слова: комунікативний акт, вербальний конфлікт, лексичний маркер конфлікту, негативно-оцінне значення.

Белоконенко Л. А. «Неоскорбительная» лексика конфликта.

Автор анализирует маркеры конфликта, которые являются стилистически и эмоционально нейтральными лексемами, доказывая, что эти языковые элементы, при определенных условиях, обладают способностью нарушать процесс общения, создают основу вербального межличностного конфликта. Описано распределение «неоскорбительной» лексики конфликта на три тематические группы в зависимости от характера оценки оппонента и степени расхождения между сторонами.

Ключевые слова: коммуникативный акт, вербальный конфликт, лексический маркер конфликта, негативно-оценочное значение.

Bilokonenko L. A. «Inoffensive» lexis of conflict.

The author analyses the markers of the conflict which are stylistically and emotionally neutral lexemes, also proving that the language elements, in certain circumstances, can interfere with the process of communication and form the basis of verbal interpersonal conflict. «Inoffensive» vocabulary of the conflict was described and distributed into three thematic groups, depending on the nature of the assessment opponent and measures of disagreement.

Key words: act of communication, verbal conflict, the lexical marker of conflict, and negative-estimated value.

Вітчизняні та зарубіжні лінгвісти, звертаючись до аналізу процесу комунікації, нерідко здійснюють його у площині факторів позитивної мовної взаємодії осіб, успішної мовленнєвої діяльності, «правильного» вибору знаків мови задля «симетричності» комунікативного акту (В. Барнет, Н. Гастева, Т. Григор'єва, А. Єдлічка, О. Земська, В. Іцкович, М. Лисенко, О. Нікіфоров). Інші говорять про «асиметрію» акту спілкування, непорозуміння між учасниками комунікації, збій і комунікативний розрив між особами, в результаті чого виникає і вербальний конфлікт (І. Жарковська, І. Рудик, Ю. Саплін, Л. Чайка, О. Черненко та ін.), або робиться спроба дослідити «спорідненість» усіх мовних сигналів у комунікації, пояснити «гармонійність» цього процесу, що полягає у поєднанні деструктивних і конструктивних мовних моделей (В. Борисевич, А. Ішмурагов, В. Нестеренко, О. Розов, В. Третьякова). Серед концепцій, в яких аналізується конфліктна комунікація, важливою для нашого дослідження вважаємо систему поглядів Н. Лумана про співвідношення понять «комунікація → конфлікт → текст», який розуміє конфлікт не як переривання чи припинення комунікації, не як її спотворення, а продовження у певній формі: «Про конфлікти ми будемо говорити завжди, коли виникає протиріччя комунікації <...> Конфлікт є оперативне надання протиріччю самостійності завдяки комунікації» [1, с. 508]. Дослідник не зводить конфлікти до неполадок у комунікації, говорячи, що комунікація – це аутопойетичний (грец. *αυτος* – сам, *ποίησις* – створю, буквально «самостворення») процес соціальних систем, а конфлікт – це соціальні системи, що виникають з певних причин в інших системах, які не є підсистемами й існують паразитично [1, с. 509].

Уважаємо за можливе дещо уточнити перебіг певних процесів у спілкуванні, звернувши увагу на особливі знаки мови, які у стилістичному плані не відносяться до оцінного фонду української мови, але за певних умов у дискурсах будь-якого виду вони мають здатність викликати мовну агресію, впливати на виникнення та розвиток вербального конфлікту, перешкоджати здійсненню успішної комунікації. Ми називаємо їх «необразлива» лексика, розуміючи за цим їхню властивість здебільшого використовуватися як стилістично й емоційно нейтральна чи майже нейтральна, але за умови «асиметрії» у спілкуванні вони реалізують негативну оцінку опонента, його мовлення чи поведінки, тобто стають елементами конфліктної комунікації.

Предметом нашого дослідження є лексичний рівень мови у вербальному конфлікті. Вербальний конфлікт ми розглядаємо як особливий тип спілкування, в якому засобами мови відбувається репрезентація неспівпадіння в інтересах, поглядах, цілях, позиціях тощо сторін конфлікту. Мета дослідження – виявити та описати знаки мови, які є стилістично й емоційно нейтральними, але в умовах вербального конфлікту створюють «тезаурус конфліктних сигналів» [3, с. 138], установлюючи ступінь неузгодженості між сторонами. Джерельною базою дослідження є біля 90 конфліктів, які зафіксовано в різних видах українськомовного дискурсу.

Порушення процесу мовного спілкування визначається конкретними мовними моделями, які переводять комунікативний акт в іншу площину – вербальний конфлікт. Будь-яка модель є більш-менш простим конструктом у порівнянні з самим об'єктом реальності, що представляється нею. Якщо припустити, що гармонійне спілкування відбувається на основі взаємодії мовців зі знаком + скажімо, це буде схема $A (+) \leftrightarrow B (+)$, де A і B – комуніканти), а збій у спілкуванні буде результатом невідповідності у сприйнятті реплік іншої особи (схеми $A (+) \leftrightarrow B (-)$, де «мінус» – це негативне ставлення до мовної поведінки опонента), через що «комуніціюється неприйняття комунікації» за схемою $A (-) \leftrightarrow B (-)$, то можна запропонувати й модель, яка враховуватиме прихований конфліктний потенціал мовних знаків:

$A (+/-) \leftrightarrow B (-)$ або $A (+/-) \leftrightarrow B (+)$, або $A (+/-) \leftrightarrow B (+/-)$.

Запропонована нами модель формально відтворює реакцію адресата на акцію адресанта, який маніфестує «плюс» у ставленні до особи, але передбачає певну, нерідко негативну, оцінку опонента чи його поведінки.

«Необразлива» лексика вербального конфлікту належить до літературного пласту мови, зафіксована словниками української мови, де не має стилістичного маркування, але дозволяє охарактеризувати будь-які риси характеру, зовнішності опонента, описати соціальні особливості манери його поведінки, визначити своєрідність мовлення. Ці маркери конфлікту, на відміну від негативно-оцінних, відкрито не реалізують семантику

критики, неповаги, невдоволення та ін., як пейоративи, не є свідомою образою, що принижує іншу людину, як інвективи. Використання особою подібної лексики не суперечить конфліктній комунікативній меті індивіду, але характеризує його особистісні якості, визначає рамки інституційного спілкування, міру цінності міжособистісних стосунків та орієнтації на інтереси протилежної сторони.

Мовець нерідко у вербальному конфлікті вдається до ще толерантніших форм, які також можуть реалізувати оцінну семантику, але в більш доброзичливому варіанті – до евфемізмів. Евфемізм ми тлумачимо (слідом за Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко й О. М. Мацько) як «пом'якшувальну назву грубих явищ, уникнення слів із неприємним забарвленням» [2, с. 436]. Евфемія розглядається нами як ще один із проявів категорії експресивності, основною ознакою якої є «приглушений» вираз емоційно-оцінного ставлення адресанта до адресата і до змісту висловлювання.

«Необразливу» лексику й евфемізми можна розподілити на три тематичні групи, а саме:

1) оцінка особистісних якостей опонента: морально-етичних, утилітарних, естетичних;

2) оцінка дій учасників конфлікту;

3) оцінка соціально-психологічних умов перебігу конфлікту.

До першої групи належать знаки мови морально-етичної оцінки опонента:

1) оцінка «агресивність, грубість, злість, жорстокість, зухвалість, деспотизм»: *безжалісний, безсердечний, гнівний, забіяка, злий, зловісний, лихий, лютий, мучитель, недобрий, немилосердний, непривітний, різкий, сварливий, сердитий, суворий, безцеремонний, нахаба, зухвалий, деспот*;

2) оцінка «балакучість, хизування, зверхність, брехливість, хитрість»: *буркотун, говіркий, крикун, хвалькуватий, зарозумілий, зверхній, самовпевнений, самозакоханий, погордливий, вигадник, обманщик, оповідач*;

3) оцінка «жадібність, марнотратство, заздрісність, лицемірство, підлість»: *жадібний, марнотратник, заздрісник, лукавий, нецирий, корисливий, мстивий, неприємний, підступний, противний, улесливий*;

4) оцінка «боягузтво»: *боязкий, дикий, лякливий, несміливий, обережний, переляканий, полохливий, поміркований, розважливий*;

5) оцінка «здатність до злочину, легковажність»: *грішний, злодій, нечесний, ошуканець, спритний, хитрий, хуліган, легковажний, несерйозний*;

6) оцінка «безкультур'я»: *безграмотний, безкультурний, невихований, невчений, неінтелігентний, некультурний, неосвічений та ін.*

Маркери рівня соціальної адаптації опонента:

1) оцінка «матеріальний стан»: *багач, бездомний, бідний, бідняк, бродяга, економний, жебрак, небагатий, скромний, старець*;

2) оцінка «лінь»: *лінивий, симулянт*;

3) оцінка «розумова обмеженість»: *наївний, недосвідчений, некмітливий,*

непередбачливий, нерозумний, нікчемний, розумово обмежений;

4) оцінка «неадекватність»: *божевільний, дивак, дивний, неврівноважений, психічно нестійкий, розсіяний, чудний;*

5) оцінка «рівень соціальної взаємодії, особистісна взаємодія»: *низи суспільства, пересічні громадяни, рядовий, невизнаний, неприйнятий та ін.*

Номінації естетичної оцінки опонента:

1) оцінка «надмірна / недостатня вага»: *важкий, вайлуватий, великий, виснажений, вутлий, колоритний, кремезний, неповороткий, огрядний, округлий, пишний, повний, тілистий, утлий, худий, худорлявий, щуплий;*

2) оцінка «молодість, старість»: *недосвідчений, новачок, немічний, підстаркуватий, пристаркуватий;*

3) оцінка «зовнішня непривабливість, фізичні особливості»: *некрасивий, непоказний, неоковирний, непримітний, несимпатичний, оригінальний, своєрідний, специфічний, нездоровий, ослаблений, слабкий;*

4) оцінка «надмірний / недостатній зріст»: *височенький, довгов'язий, довгообразий, довготелесий, зависокий, маленький, невеликий, низький;*

5) оцінка «неохайність / надмірна увага до своєї зовнішності»: *неакуратний, нечепурний, неохайний, випецений, франтуватий та ін.*

Друга група – мовні елементи, що «оцінюють» дії учасників конфлікту, наприклад: *блокувати, вбити, забрати, завдавати ударів, зіткнутися, зіштовхнутися, знищити, ліквідувати, нейтралізувати, позбутися, прибрати, ударити, усунути та ін.* Третя група – оцінка соціально-психологічних умов перебігу конфлікту, а саме: психологічне сприйняття ситуації, психологічний тиск, вербальна агресія: *вимагати, грубити, грозити, залякувати, збентежений, збуджений, схвильований, зганьбити, зневажати, знеславлювати, контролювати, не дозволяти, не зважати, кривдити, не поважати, неприємно вражати, нехтувати, перевіряти, пересвідчуватися, повчати, принижувати, шантажувати та ін.*

Наприклад, у політичному дискурсі, який має своєю метою досягнення й утримання політичної влади, використовуються знаки мови, що дають можливість «розгорнути» мовну діяльність в особливому соціальному просторі, де необхідно орієнтуватися не лише на власні інтереси, але і враховувати обставини, за яких відбувається взаємодія (Верховна Рада, з'їзд політичної сили, політичне ток-шоу, прес-конференція тощо), статус опонента (представник іншої політичної сили, державний, громадський діяч, політик з іншої держави та ін.) і наявність «третьох осіб» (громадськість, журналісти, спостерігачі). Такий конфлікт вирізняється тим, що індивід наділений певною соціальною роллю, тому повинен враховувати враження оточуючих від його дій і мовлення.

Політичний дискурс зумовлює вибір мовних знаків у вербальному конфлікті, які, з одного боку, гарантують адекватну оцінку опонента та його поведінки, а з іншого, представляють і особу мовця у потрібному

ракурсі, «забезпечують» імідж політика. Для створення негативного образу адресата цілком можливе використання слів, що мають стійкий негативний оцінний компонент, у т. ч. пейоративів, інвективів, але при цьому виникає загроза негативного сприйняття вже і самого адресанта. Послугуватися у конфлікті лексемами без негативної оцінки, навіть словами з позитивною конотацією для опису взаємодії з опонентом, досить вигідно. Такий вибір формує суспільне сприйняття політичного діяча як людини толерантної, вихованої, освіченої, яка сама дотримується морально-етичних норм у житті. Зокрема, під час обговорення питання про візит лідерів опозиції до Президента в одному з телевізійних ток-шоу представник правлячої партії звинуватив опозицію в боягузтві, нерішучості, політичному безкультур'ї, не використавши при цьому жодного з названих слів: *Лідер опозиції повинен мати мужність вийти на діалог із владою; Повинні мати опоненти достатньо політичної культури, щоб вислухати президента*; а представник опозиційної партії для оцінки «рівня адекватності» опонента використовує інший маркер: *Для мене дивна позиція Г<...>а* (все: канал «ІНТЕР», «Шустер LAVE», 21.06.13), явно уникаючи образливих номенів, але негативна оцінка опоненту представлена.

На телебаченні останнім часом особливо популярними є різноманітні шоу й аналітичні програми, у яких беруть участь пересічні українці. Обговорюючи певні політичні, культурні, побутові, сімейні та ін. проблеми, вони нерідко виступають як учасники конфліктів і поведуться у цих ситуаціях відповідно до того, як звикли це робити у позаекранному житті. Тому вживання опонентами у таких сутичках низько-оцінної лексики не викликає подиву. Водночас маємо констатувати, що присутність глядачів, умови студії, певною мірою відредагований контекст обговорення, сам ефір змушують учасників програм дещо контролювати власне мовлення (хоч і не завжди успішно). Наприклад, у репліці *Багато що залежить від людини, але трапляються просто неадекватні люди* (канал «Україна», «Говорить Україна», 28.05.13) адресант уникає слів типу *божевільні, ненормальні або дурні*; у реакціях *Ви розказуєте казки!* (там же, 22.05.13), *Що ти фантазуєш?* (канал «Інтер», «Судові справи», 25.05.13) адресат явно вважає адресанта брехуном; питання адресанта *Ти що, дивна?* (канал ICTV, «Навчіть нас жити», 21.07.13) містить оцінку рівня розумового розвитку опонентки; прихований опис вербальної агресія подано в репліці дружини у сімейному конфлікті *Не хочу, щоб ти так сухо зі мною спілкувалася* (там же, 21.07.13). Немало подібних прикладів зустрічаємо й у художніх текстах.

Маніпулювання «необразливою» лексикою стає реальністю в конфлікті завдяки такій характеристиці мови, як семантична рухливість слова, можливість відмежування конотацій від основних його значень, варіативність цих значень, заміна слів, акцентування асоціативних зв'язків. Це своєрідна мовна «гра», яка може передбачатися «правилами»

конфліктної поведінки опонентів у певному виді дискурсу. Описані знаки мови виступають як неоднозначний мовний елемент, ці нібито «необразливі» слова стають додатковим інформаційним полем у суперечці, засобом вираження ставлення до опонента, регулятором стратегії і тактики мовців. Вони впливають на поведінку конфліктантів, дають характеристику опоненту за різними ознаками, визначають його дії, психологічний стан, мовлення, майже не порушуючи правила і норми спілкування в соціумі, але при цьому розставляють свої конфліктні акценти, умовно формалізують і спрощують насправді складне явище.

Література

1. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Никлас Луман ; [пер. с нем. И. Д. Газиева]. – СПб. : Наука, 2007. – 648 с.
2. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
3. Сучкова Г. М. Прагматика межличностного взаимодействия / Г. М. Сучкова. – СПб. : СПбГУ, 2005. – 240 с.
4. Третьякова В. С. Речевая коммуникация: гармония и конфликт : [монография] / Вера Степановна Третьякова. – Екатеринбург, 2009. – 230 с.

УДК: 811. 161[°] 373. 611[°] 367.621

П. І. Білоусенко

ПОХОДЖЕННЯ СЛОВОВІРНИХ МОДЕЛЕЙ ОБСТАВИННИХ ПРИСЛІВНИКІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Білоусенко П. І. Походження словотвірних моделей обставинних прислівників у східнослов'янських мовах.

Обґрунтовано синтаксичну природу походження словотвірних моделей обставинних прислівників в історії східнослов'янських мов.

Ключові слова: деривація, адвербіалізація, морфолого-синтаксичний спосіб, історичний словотвір, словотвірна модель, східнослов'янські мови.

Белоусенко П. И. Происхождение словообразовательных моделей в восточнославянских языках.

Обоснована синтаксическая природа происхождения словообразовательных моделей обстоятельственных наречий в истории восточнославянских языков.

Ключевые слова: деривация, адвербиализация, морфолого-синтаксический способ, историческое словообразование, словообразовательная модель, восточнославянские языки.

Bilousenko P. I. The development of the word forming models of the adverbial adverbs in the East Slavic Language.

The syntactic nature of origin of word forming models of adverbial adverbs in the history of east Slavic languages was substantiated.

Key words: derivation, adverbialization, morphosyntax way, historic word forming, word forming model, East Slavic Languages.